

1. Kysymyksenasettelu ja rajaukset

Otto Meren väitöstutkimuksen tarkoituksena on tarjota lain ja hyvän tavan vastaisia oikeustoimia ja niiden oikeusvaikutuksia koskeva lainopillinen tulkintakannanotto tiedeyhteisön arvioitavaksi ja käytännön lainkäyttöä palvelemaan sekä systematisoida ilmiö osaksi oikeusjärjestyksen kokonaisuutta. Tutkimuskysymyksiksi väitöskirjassa on esitetty tiivistetysti seuraavat kolme kysymystä:

1. Voivatko perus- ja ihmisoikeudet jollakin tavalla vaikuttaa kiellon vastaisia oikeustoimia koskevan yleisen oikeusperiaatteen tulkintaan?
2. Millä tavalla lain ja hyvän tavan vastaiset oikeustoimet voidaan tunnistaa?
3. Minkälaisia oikeusseuraamuksia oikeustoimen lain ja hyvän tavan vastaisuudesta seuraa?

Meren tutkimus on ensi sijassa velvoiteoikeudellinen, mutta se ylittää perinteiset oikeudenalarajat käsitellessään myös prosessi-, valtiosääntö- ja rikosoikeuteen liittyviä kysymyksiä. Tämä poikkitieteellisyys on yksi tutkimuksen kiistattomista ansioista.

Tutkimuskysymykset ovat sekä teoreettisesti että käytännön oikeuselämän kannalta relevantteja. Kysymys numero yksi koskee perusoikeuksien horisontaalivaikutuksia velvoiteoikeudessa. Aihepiiristä on käyty ajoittain vilkasta keskustelua, jossa on esitetty vastakkaisia näkökantoja. Keskusteluun on osallistunut siviilioikeuden tutkijoiden lisäksi muun muassa valtiosääntöoikeuden tutkijoita. Meren väitöstutkimus sekä referoi käytyä oikeustieteellistä keskustelua että tuo uusia tieteellisiä näkökohtia ajankohtaiseen teemaan perusoikeuksien horisontaalivaikutuksesta.

Tutkimuskysymys kaksi koskee lain ja hyvän tavan vastaisten sopimusten tunnistamista. Tässä yhteydessä väitöskirjassa selvitetään lain ja hyvän tavan vastaisuuden käsitteitä ja tunnusmerkistöjä, joilla osoitetaan olevan liittymiä

* Virallisen vastaväittäjän, professori *Kari Hopun* Helsingin yliopiston oikeustieteelliselle tiedekunnalle antama 26.1.2023 päivätty lausunto vähäisin muutoksin.

keskenään. Kolmannen tutkimuskysymyksen yhteydessä selvitetään puolestaan lain ja hyvän tavan vastaisuuteen liittyviä oikeusseuraamuksia.

Hyvän tavan määritelmälle ei ole pystytty kehittämään eikä sille pystytty vastaisuudessakaan kehittämään yksiselitteistä sisältöä. Tämä johtuu käsitteen abstraktiudesta ja siitä, että sen sisältö elää yhteiskunnallisten arvostusten muuttuessa. Kuitenkin hyvän tavan käsitteen tulkinnalla ja siitä johtuvilla oikeusseuraamuksilla saattaa olla merkittävä vaikutus yksittäisessä oikeussuhteessa. Siksi on tärkeää, että lain ja hyvän tavan vastaisuuden käsitettä tutkitaan oikeustieteessä ja samalla myös arvioidaan, vastaako aiempi käytäntö nykyisin yhteiskunnassa vallitsevia arvoja. Aihetta on aiemmin tutkittu Suomessa, mutta ei yhtä kokonaisvaltaisesti kuin Meri väitöstutkimuksessaan. Meren tutkimus tuo uutta tieteellistä tietoa lain ja hyvän tavan vastaisten sopimusten määrittelyperiaatteista sekä niihin liittyvistä oikeusseuraamuksista.

Tutkimuskysymykset ovat varsin laajoja, eikä niitä ole tutkimuksessa juuri rajattu. Kirjan lukemalla lukija kyllä pääsee selville siitä, minkälaisia rajoja Meri on tutkimuksessaan noudattanut. Noudatetut rajaukset eivät kuitenkaan ole kovin täsmällisiä. Vakiintuneen tieteellisen käytännön mukaisesti tutkimuksen rajaukset olisi tullut esittää nimenomaisesti tutkimuskysymysten asettamisen jälkeen.

2. Metodi, lähteet ja kieliasu

Tutkimuksen tavoitteeksi esitetään, että se antaa systemaattisen yleiskuvan lain ja hyvän tavan vastaisista oikeustoimista ja niiden oikeusvaikutuksista. Tutkimuskohteena todetaan olevan Suomessa voimassa oleva oikeus. Tutkimusmetodista esitetään, että kyseessä on lainopillinen tutkimus. Lainopin keinoin pyritään voimassa olevaa oikeutta tulkitsemalla ja systematisoimalla tarjoamaan työvälineitä lainkäyttäjälle.

Meri hallitsee valitsemansa tutkimusmetodin hyvin ja osaa sitä soveltaa. Meri pystyy tuottamaan uutta oikeudellista tietoa tutkimusaiheistaan. Hän pystyy myös kriittiseen itsenäiseen argumentointiin tutkimusaiheista esittäen sekä myötä- että vasta-argumentteja analyyseissään. Meren perusoikeuksien horisontaalivaikutusta koskevat tutkimustulokset ovat kuitenkin osittain oikeuspoliittisia ja antavat suosituksia tulevaisuuden oikeustilasta. Tältä osin Meri ei ole lainkaan avannut käyttämäänsä tutkimusmetodia.

Tutkimuksessa käytetty lähdeaineisto on kattava, ja sitä on käytetty pääosin johdonmukaisesti. Kotimaisten lähteiden lisäksi lähdeaineistossa painottuu pohjoismainen oikeuskirjallisuus. Lähdeaineistoa myös käytetään monipuolisesti. Lähdeaineiston nojalla Meri kartoittaa muun muassa velvoiteoikeuden yleisiä

oikeusperiaatteita. Niiden käsittely osoittaa, että Meri hallitsee tutkimusalansa yleiset opit kiitettävästi. Tutkimuksen merkittäviä ansioita on myös laaja pohjoismaisen aineiston käyttö, ja aineistoa käytetään oikeusvertailevasti tuomalla sen nojalla esiin, kuinka samanlaisen oikeuskulttuurin omaavat Pohjoismaat ovat tutkimuskysymyksissä päätyneet osittain toisistaan poikkeavaan oikeustilaan. Myös saksalaista lähdeaineistoa on käytetty hyvin. Sen sijaan angloamerikkalaiseen lähdeaineistoon on viitattu vain muutamassa kohdassa, eikä esitetyistä muutamasta viittauksesta löydy johdonmukaisuutta. Angloamerikkalaisen lähdeaineiston laajemmalla hyödyntämisellä olisi tutkimusta voinut syventää tuomalla tieteelliseen keskusteluun vallitsevia näkökohtia myös toisenlaisesta oikeuskulttuurista.

Tutkimuksen kieliasu on hyvä. Kieli on sujuvaa ja lauserakenteet tarpeeksi lyhyitä. Joissakin tutkimuksen peräkkäisissä kappaleissa on ajoittain toistoa, mutta ei häiritsevässä määrin.

3. Tutkimuksen rakenne

Tutkimus on rakennettu siten, että johdantoluvussa asetetaan tutkimusongelma ja selostetaan tutkimusaiheen merkitystä. Toisessa luvussa käsitellään perusoikeuksien suhdetta lain ja hyvän tavan vastaisiin oikeustoimiin. Kolmannessa luvussa käsitellään lainvastaisia oikeustoimia ja luvussa neljä niiden oikeusvaikutuksia. Viidennessä luvussa käsitellään puolestaan hyvän tavan vastaisia oikeustoimia ja luvussa kuusi niiden oikeusvaikutuksia. Viimeisessä luvussa seitsemän esitetään päätelmät tutkimustuloksista.

Tutkimuksen rakenne on sinänsä looginen, mutta tutkimuskysymysten laajuus ja se, ettei niitä ole täsmällisesti rajattu, aiheuttavat haasteita tutkimuksen rakenteelle. Tutkimuksessa on tahdottu käsitellä useita tutkimuskysymyksiä ja niitäkin mahdollisimman laajasti. Tästä on väistämättömänä seurauksena se, että tutkimuskysymysten käsittely jää monessa kohdin pintapuoliseksi. Kolme tutkimuskysymystä koskevat perusoikeuksien horisontaalivaikutusta, oikeustointen lainvastaisuutta ja oikeustointen hyvän tavan vastaisuutta. Jokainen näistä tutkimuskysymyksistä on sellainen, että siitä saisi tehtyä väitöskirjan. Tämän johdosta onkin ollut epätarkoituksenmukaista sisällyttää väitöskirjaan kaikki kolme tutkimusaihetta erityisesti, kun merkittäviä rajauksiakaan ei ole tehty.

Eri tutkimuskysymysten käsittely on myös turhan erillistä toisiinsa nähden. Luvussa kaksi on ansiokkaasti analysoitu perusoikeuksien horisontaalivaikutuksia. Analyysin tuloksia on kuitenkin varsin vähän hyödynnetty myöhemmissä luvuissa. Perusoikeuksien horisontaalivaikutuksen kytkeminen kiinteämmäksi

osaksi erityisesti oikeustoimen hyvän tavan vastaisuutta koskevaa analyysia olisi ollut tarkoituksenmukaista.

Oikeustoimen lainvastaisuutta koskeva osuus jää muista osuuksista erilliseksi ja on esitystavaltaan hyvin deskriptiivinen. Tarkoituksenmukaisinta olisikin ollut jättää oikeustoimen lainvastaisuutta koskevat kysymykset käsiteltäviksi erillisessä tutkimuksessa. Tällä tavoin väitöskirjassa olisi jäänyt enemmän tilaa käsitellä oikeustoimen hyvän tavan vastaisuuteen liittyviä kysymyksiä, jolloin kyseisestä jaksosta olisi saatu nykyistä syvällisempi.

Jos väitöskirjaan on tutkijan käsityksen mukaan tullut sisällyttää myös lainvastaisia sopimuksia koskeva tutkimuskysymys, olisi tutkimuksen laajuus tullut joka tapauksessa huomioida sen rakenteessa. Nyt tutkimus on jäsennetty siten, että on erikseen tarkasteltu lainvastaisia oikeustoimia ja sen jälkeen niihin liittyviä oikeusseuraamuksia. Tämän jälkeen on erikseen käsitelty hyvän tavan vastaisia oikeustoimia ja niihin liittyviä oikeusseuraamuksia. Valittu käsittelytapa on kuitenkin johtanut siihen, että kun oikeusseuraamuksia käsitellään kahdessa eri luvussa, tulee esitykseen paljon toistoa. Oikeusseuraamusten käsittely olisi-kin pitänyt keskittää yhteen lukuun. Tällöin kyseisessä luvussa olisi voitu myös nykyistä paremmin analysoida lainvastaisten ja toisaalta hyvän tavan vastaisten oikeustointen oikeusseuraamusten eroavuuksia.

Tutkimuksen luvussa kuusi esitetty analyysi hyvän tavan vastaisten oikeustointen oikeusseuraamuksena käytettävästä puuttumattomuusperiaatteesta on ansiokas. Kyseisessä osuudessa esitetään uutta tutkimustietoa, tehdään hyvää vertailevaa analyysia muiden Pohjoismaiden oikeuskäytäntöön ja esitetään varteenotettavia näkökohtia puuttumattomuusperiaatteeseen liittyvistä ongelmista esimerkiksi kohtuullisuusnäkökohtien kannalta.

Kunkin luvun päätteeksi on alaluku, joka on otsikoitu ”yhteenvedo”. Siinä kerrataan kyseisessä luvussa esitetyt asiat. Tarkoituksenmukaisempaa ja tutkimusta syventävää olisi kuitenkin ollut sisällyttää kunkin luvun päätteeksi erillinen alaluku, jossa olisi analysoitu luvussa esitettyjä tutkimustuloksia ja niiden merkitystä. Nykyiset yhteenvedo-osuudet ovat pääasiassa toistoa siitä, mitä tutkimuksessa on jo aikaisemmin esitetty.

4. Yksityiskohtaisia havaintoja

Perusoikeuksien horisontaalivaikutuksia koskevassa luvussa esitetyn perusteella Meri päätyy suosittelemaan, että perusoikeuksien horisontaalivaikutuksen tulisi velvoiteoikeudessa olla merkittävämpi nykyisin vallitsevaan oikeustilaan nähden. Perusoikeuksien horisontaalivaikutuksen merkityksen lisäämistä vastaan on kuitenkin esitetty varteenotettavia näkökohtia. Oikeuskirjallisuudessa, johon

Merikin on väitöstutkimuksessaan viitannut, on esitetty esimerkiksi seuraavia kriittisiä näkökohtia:

- 1) Siviilioikeuden normijärjestelmä (doktriini) on kehittynyt pitkän historian tuloksena omaksi kokonaisuudekseen, eikä sen muuttamista perustuslakia säädettäessä valmisteltu.
- 2) Kaikki yhteiskunnan instituutiot eivät toimi samalla logiikalla.
- 3) Perusoikeuksien ratkaisua ohjaava vaikutus olisi usein varsin epämääräinen perusoikeuksien korkean abstraktiotason vuoksi.
- 4) Yksityisoikeudellisissa riidoissa on perusoikeuksien näkökulmasta yleensä kysymys kahden perusoikeuden kollisiosta.
- 5) Perusoikeuksista tulisi myös velvoitteita yksityishenkilöille, mikä ei olisi perusoikeuksien tarkoitus.
- 6) KKO:n käytännössä ei ole esimerkkejä sanotunlaisesta perusoikeuksien soveltamisesta.

Tutkimuksessa on tuotu esiin näitä kriittisiä näkökohtia, mutta niitä ei kuitenkaan ole juuri analysoitu. Kun tutkimuksen eräänä johtopäätöksensä on se, että perusoikeuksien horisontaalivaikutuksen merkitystä velvoiteoikeudessa tulisi lisätä, olisi ollut toivottavaa, että tutkimuksessa olisi myös analysoitu, miten perusteltuja nämä esitetyt kriittiset näkökannat ovat. Meri esimerkiksi esittää, että perusoikeuksien horisontaalivaikutuksen lisääminen parantaisi hyvän tavan vastaisia oikeustoimia koskevien ratkaisujen ennustettavuutta. Asiasta voidaan perustellusti olla myös toista mieltä. Meri ei kuitenkaan perustele sitä, mihin konkreettisiin seikkoihin hänen väitteensä perustuu.

Tutkimuksessa on tuotu esiin eri oikeudenalojen sääntelyä hyvän tavan vastaisuuden osalta. Se oikeudenala, jossa viime vuosikymmenien aikana on tehty ehkä eniten tutkimusta hyvän tavan vastaisuuden merkityksestä ja arviointikriteereistä, on markkinointioikeus. Tutkimuksessa ei kuitenkaan tuoda millään tavoin esille markkinointioikeuden piirissä käytyä keskustelua hyvän tavan käsitteestä. Vaikka markkinointioikeudellisesta hyvän tavan käsitteestä ei voi tehdä suoraan päätelmiä velvoiteoikeudellisesta hyvän tavan käsitteestä, olisi markkinointioikeudessa esitettyjen näkökohtien esittäminen tuonut syvyyttä tutkimukseen. Tarkoituksenmukaista olisi ollut selvittää, missä määrin hyvän tavan vastaisuuden arviointi on yhteneväistä ja missä määrin toisistaan eroavaa velvoiteoikeudessa ja markkinointioikeudessa. Tämän perusteella olisi voitu analysoida, saadaanko markkinointioikeudellisista tutkimuksista analogiatukea johtopäätösten tekoon velvoiteoikeudellisessa kontekstissa.

Luvussa 5.2.2 on käsitelty lainsäädäntöön sisältyviä hyvää tapaa koskevia säännöksiä. Käsiteltäväksi on valittu muun muassa osakeyhtiölain, asuinhuoneiston vuokrauksesta annetun lain, tavaramerkkilain ja yhdistyslain säännökset. Tutkimuksesta ei kuitenkaan mitenkään käy ilmi, millä perusteella juuri kysei-

set säännökset on katsottu keskeisiksi tutkimuskysymysten kannalta. Olisi ollut perusteltua käsitellä näiden sijasta tai lisäksi esimerkiksi sijoituspalvelulain 10 luvun 2 §:n säännöstä, joka koskee yleisiä periaatteita sijoituspalvelun ja oheispalvelun tarjoamisessa ja markkinoinnissa, sekä luottolaitostoiminnasta annetun lain 15 luvun 1 §:ää, jossa säädetään hyvästä pankkitavasta. Myös asianajajista annetun lain 5 §:n säännöstä asianajajan velvollisuudesta noudattaa hyvää asianajotapaa olisi voinut käsitellä.

Luvussa 5.2.2.6 on käsitelty kirjanpitolain 3 §:ää, jonka mukaan kirjanpito-velvollisen on noudatettava hyvää kirjanpitoa. Tässä yhteydessä todetaan, että hyvä kirjanpito viittaa kirjanpitoalalla vakiintuneisiin käytäntöihin ja menettelytapoihin, joiden luomisessa kirjanpitolautakunnalla on ollut keskeinen merkitys. Lisäksi on todettu, että kyse on eräänlaisesta toimialan itsesääntelystä, jolla tarkennetaan lain säännösten tulkintaa ja soveltamista.

Kuten väittelijä toteaa, elinkeinoelämän erilaisilla itsesääntelynormeilla täsmennetään hyvän tavan käsitettä. Tutkimuksessa ei kuitenkaan ole selvitetty itsesääntelyn merkitystä hyvän tavan määräytymisen osalta. Tutkimuksessa ei myöskään ole selvitetty hyvän liiketavan suhdetta yleiseen hyvän tavan määrittelyyn. Myöskään perustetta tälle ratkaisulle ei ole esitetty.

Hyvän tavan käsitteellä on keskeinen merkitys liikesopimusten tulkinnessa. Liikesopimuksia ei ole rajattu tutkimuksen ulkopuolelle. Liikesopimusten käsitely jää tutkimuksessa kuitenkin hyvin pintapuoliseksi. Tiettyjen liikesopimusten hyvän tavan vastaisuudesta on viime vuosina käyty vilkasta kansainvälistä keskustelua. Esimerkiksi kansainvälisessä välimieskäytännössä on katsottu, että lahjontaan perustuville saataville ei anneta oikeussuojaa. Tällainen voi olla esimerkiksi konsulttisopimus, jossa konsulttina esiintyvä on lahjomana pidettävää palkkiota vastaan auttanut toimeksisaajaa saamaan aikaan sopimuksen sellaisen tahon kanssa, johon hänellä on vaikutusvaltaa. Tällaista sopimusta arvioidaan oikeusjärjestyksen perusteiden vastaisuuden kannalta (public policy). Oikeusjärjestyksen perusteiden vastaisuuden nojalla arvioidaan myös kansainvälisiin pakotteisiin sekä teknologiaviennin rajoituksiin liittyviä sopimuksia, joiden osalta julkisoikeudellinen sääntely kieltää sopijapuolta tekemästä sopimuksen mukaista toimitusta. Näiden nykyaikana keskeisten ja käytännön oikeuselämän kannalta tärkeiden sopimusten käsittely olisi tuonut lisäarvoa tutkimukselle.

Meri on keskittynyt lähinnä arvioimaan yksityishenkilöiden välisiä sopimuksia, jotka liikkuvat oikeuden ja moraalien rajapinnalla. Tässä hän on onnistunut hyvin. Hänen havaintonsa muun muassa perhevarallisuus oikeuden sopimusvapauden laajenemisesta ja perherakenteiden muutoksen vaikutuksista siihen, millaisista asioista nykyään saatetaan tehdä yksityisoikeudellisia sopimuksia, ovat kauttaaltaan onnistuneita.

5. Lopuksi

Vastaväittäjän lausunnolle ominaiseen tapaan on väitöstutkimuksen tarkastelussa keskitytty pääasiassa kritiikille sijaa jättäviin piirteisiin. Lopuksi onkin syytä tuoda esiin se, että tutkimuksella on kiistattomat ansionsa. Otto Meren teos Lain ja hyvän tavan vastaiset sopimukset tuo uutta tieteellistä tietoa ja perusteltuja tutkimustuloksia keskeisestä aiheesta. Meren väitöstutkimus osoittaa, että hänellä on syvä tuntemus omasta tutkimusalastaan ja että hän pystyy tuottamaan kriittistä analyysia vastatessaan tutkimuskysymyksiin. Meri hallitsee valitsemansa tutkimusmetodin ja soveltaa sitä johdonmukaisesti. Meren väitöstutkimus on myös tieteellisesti rehellinen ja tutkimuseettisten normien mukainen. Meren väitöstutkimus ylittää selvästi oikeustieteelliselle väitöstutkimukselle asetettavat hyväksymiskriteerit.

Esitän mielihyvin Helsingin yliopiston oikeustieteelliselle tiedekunnalle, että OTM, VTK Otto Meren tutkimus hyväksyttäisiin opinnäytteeksi oikeustieteen tohtorin tutkintoa varten.

Kari Hoppu